

Hoofstuk 3

Oorsig oor die beginjare

3.1 Inleidend

Die vestiging en voortgang van die Christendom in Wes-Europa word sterk gestimuleer as Clovis, die koning van die Franke, in 496 die Rooms-Katolieke geloof aanvaar. Sy besluit het dit vir die kerk moontlik gemaak om nie net die Christendom nie, maar ook die Grieks-Romeinse kultuurbesit aan die Germane oor te dra.

In die gebiede wat as die Lae Lande bekend staan, is die Christendom reeds vroeg onder die Saksers gevestig. Aan die einde van die vierde eeu is daar reeds bisdomme in Keulen en Kamerijk. Teen die sewende eeu is die suidelike deel van die Lae Lande vir die Christendom gewen. Die Germane wat noord van die Ryn woon, verset hulle eger teen die kersteningspogings.

Die saak verander as Karel Martel in 734 die Friese militêr verslaan. Karel se steun aan die kerk laat die Christendom vinniger groei. Dit is ook te danke aan die toegewyde werk van die Ierse monnik, Willibrord wat vanaf 690 in die Lae Lande werksaam is. Wanneer Willibrord in 739 sterf, is die kerk al stewig gevestig, ook danksy die steun van die wêreldlike owerhede. Geleidelik is die Christendom uitgebrei en teen 800 is die noordelike deel van die Lae Lande oorwegend Christelik met die bisdom Utrecht as 'n belangrike sentrum. Geleidelik word deur die vestiging van kloosters en kloosterskole die Latynse kerklike kultuur en beskawing aan die Germane aldaar oorgedra.

Die Lae Lande wat onder die gesag van die Frankiese konings staan, deel in die lotgevalle van die Frankiese heersers. In die tyd van Karel die Grote (768-814) deel die Lae Lande in die welvaart van Karel se ryk. Ná Karel se dood verbrokkel sy ryk vanweë die onderlinge rusies tussen sy seuns. Die verswakking van 'n sterk sentrale gesag lei daartoe dat die adel sterker na vore tree en self oor hulle besittings die septer begin swaai. So word die eerste tree gegee in die ontwikkeling van die feodale stelsel wat die struktuur van die gemeenskap in die Middeleeue bepaal.

Vanaf hierdie vroeë begin het die Christendom, dit wil sê die Christelike geloof en die Christelike beskawing soos uitgeleef deur monnike, geleidelik uitgebrei.

Hoewel nie hier aandag gegee word aan die kerkgeskiedenis gedurende die Middeleeue nie, is dit tog belangrik om daarop te let dat die invloed van Bernard van Clairvaux en Franciscus van Assisi ook in Nederland deurgewerk het. Net soos in die res van die Rooms-Katolieke Kerk was die monnikevroomheid met sy klem op die goeie werke en die voortdurende gebed en viering van die mis bepalend.

'n Insiggewende bron op die geskiedenis van die Lae Lande is

Classen, G 1981. *'n Historiese blik op die Lae Lande*. Pretoria: HAUM.

3.2 Geert Grootte

Uit die monnikevroomheid van die Rooms-Katolieke Kerk kom Geert Grootte na vore. Gebore in 1340 in Deventer, studeer hy in Parys in die regte, teologie en medisyne. Nadat hy in aanraking kom met Hendrik Egger, 'n Kartuisermonnik, verander sy lewe. In 1374 stel hy 'n deel van sy huis in Deventer tot beskikking van vroue, sodat hulle daar 'n gemeenskap kan vorm waarin hulle hulleself aan God toewy. In 1379 word hy as diaken gewy waarna hy in die openbaar optree as boeteprediker en eis dat die gemeenskap en kerk die asketiese lewenstyl sal bevorder.

In die vyf jaar wat Grootte in die openbaar optree, vestig hy, naas die vrouebeweging, ook verskillende manne-tehuisse. Diegene wat tot die tehuisse toegetree het, het elke vorm van persoonlike besit afgewys en hulle werkkrag in diens van die hele groep gestel. Hierdie inwoners van die tehuisse was nie kloosterlinge nie, want hulle het nie 'n kloostergelofte afgelê nie, hoewel hulle hulle lewe geslyt het in 'n asketiese lewenstyl. Hierdie groepe manne wat hulle besig gehou het met asketiese oefeninge om so tot volmaakte heiligheid te kom, het hulleself die 'Broeders van het gemeene leven' (dit is, gemeenskaplike lewe – Latyn: *communis vitae*) genoem. Hierdie beweging het ook ná Grootte se dood in 1384 groot invloed uitgeoefen, omdat hulle nie soos kloosterlinge eenkant geleef het nie. Hierdie 'Broeders' het hulle in hulle vroomheid sterk op die Bybel gerig, Bybeltekste en perikope oordink en veral deur hulle ingetoë lewenstyl heelwat navolging gehad. Juis hierdie toespitsing van die aandag op die Bybel bring Johan Schutken (in 1423 oorlede) daartoe om die Psalms en die Nuwe Testament uit Latyn te vertaal. Die 'Broeders' het dié vertalings vermeerder en dit so in 'n breër kring buite die kerk beskikbaar gestel. 'n Groot effek kon dit nie gehad het nie, omdat die getal afskrifte uiteraard beperk was en omdat nie almal kon lees nie.

Hierdie beweging wat ná Grootte se dood gelei is deur Floris Radewijns, was die impuls vir die sogenoemde *Moderne Devotie*-beweging. Uit dié beweging het 'n aantal kloosters gegroei waarvan die eerste in 1387 te Windesheim tot stand kom. In 1408 het uit die 'Susters van het gemeene leven'-beweging ook 'n klooster ontstaan.

Die inhoud van die *Moderne Devotie* was eenvoudig. Die uitgangspunt was die oefening in selfverloëning waardeur hulle vroomheid 'n ingetoë karakter gekry het. Hulle vernaamste inkomste was uit die oorskryf van boeke en die instandhouding van koshuise vir skoolkinders. Juis so het hulle, wat die opvoeding betref, groot invloed gekry, want in hulle koshuise het hulle die kinders in aanraking gebring met hulle lewenstyl. 'n Franciskaanse boeteprediker het in 1471 van die 'Broeders' gesê: 'Hulle gee aan die leerlinge geen wetenskap en wysbegeerte nie, maar die melk van Christus en as sodanig lewer hulle baie kandidate vir die *clerus* en die klooster.'

Die bekendste figuur wat uit hierdie beweging na vore gekom het, was Thomas van Kempen. Gebore in 1380 het hy as skolier onder die indruk van Floris Radewijns gekom en in 1399 lid van die gemeenskap geword. Aanvanklik was hy 'n oorskrywer van boeke, maar begin dan om sy eie gedagtes op skrif te stel. Sy werk, in Latyn geskryf ten behoeve van die kloostergemeenskap, is in 1420 saamgevoeg onder die titel *De Imitatione Christi* ('oor die navolging/nabootsing van Christus'). Hoewel Thomas se outeurskap betwis is, het dit tog geblyk dat dit van sy hand afkomstig is. Die werk wat uit vier dele bestaan, handel oor:

- * vermaninge in verband met die geestelike lewe;
- * aansporing tot 'n innerlike lewe;
- * die innerlike troos;
- * voorbereiding vir die ontvang van die mis.

Hierdie introverte, byna mistieke moralisme wil die gelowige aanspoor om homself vir God aanvaarbaar te maak om so die heil te ervaar. Die boekie het 'n besondere populariteit geniet, is omtrent in alle tale vertaal (ook in Afrikaans) en word tot vandag nog gelees. Dit ademt die gees en ingesteldheid van die *Moderne Devotie* wat die ingetoënheid beklemtoon het en die strewe na mag, eer en stoflike besittings afgewys het. Die werk is 'n tipiese voorbeeld van die monnikvroomheid en die vroomheidsideaal van die laat-Middeleeue. Hier word al die klem gelê op die moralisme, die menslike daad, die menslike besigwees om hom vir God aanvaarbaar te maak. Dit gaan hier nie in die eerste plek om die geloof in Jesus Christus van die Skrif nie, maar om die mens wat, ondersteun deur die genademiddele van die kerk, homself kan en moet aanvaarbaar maak vir God. Daarom is hierdie publikasie vandag steeds populêr in die godsdienstige strominge waar die mens en sy dade op die voorgrond staan. Thomas is in 1471 oorlede en by die klooster, waar hy geleef en gewerk het, begrawe.

Naas die beweging van die 'Broeders van het gemeene leven' en 'Susters van het gemeene leven' kom daar teen die einde van die veertiende eeu ook 'n beweging in die kloosters na vore wat 'n streng onderhouding van die ordereëls en die monniken- en nonnegelofte eis, dit juis om 'n geneigdheid na verwêreldliking teen te werk.

Literatuur wat in hierdie verband geraadpleeg kan word, is onder andere die volgende:

Post, R R 1940. *De Moderne Devotie*. Amsterdam.

--- 1957. *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen*. Antwerpen.

Van Zyl, P 1963. *Gerard Groot, ascetic and reformer, 1340-1384*. Washington.

3.3 Die Humanisme in Nederland

Die 'Broeders van het gemeene leven' en 'Susters van het gemeene leven' het, deur hulle afwysing van die kloosterlewe en die beklemtoning van 'n asketiese, diensbare lewe in die wêreld, 'n bydrae gelewer om die koms van die Hervorming voor te berei. 'n Tweede beweging wat ook as voorbereidend vir die Hervorming gesien kan word, is dié van die Bybelse Humanisme. Die Bybelse Humanisme het aangeknoop by die beweging in die Nederlande om die skool en die skoolopvoeding te verbeter. Veral in die jare ná 1475 begin die Humanisme invloed uitoeven. Die Humanisme, wat in 'n sekere sin beskou kan word as die uitmond van die Renaissance op die vlak van onderwys en skool, het sy oorsprong in Italië. Hierdie beweging wat vanuit die mens redeneer, wil nie sondermeer die oorgelewerde waarhede aanvaar nie, maar alleen dit wat deur die eie ondersoek vasgestel is; vandaar die tipies-Humanistiese slagkreet: terug na die bronne (*ad fontes*).

In Italië het die herontdekking van die groot Romeinse verlede 'n sterk nasionale inslag aan die Humanisme besorg. Uit entoesiasme vir die skrywers van die (heidense) klassieke Rome en Athene het die Humanisme in Italië soms te ver gegaan en heeltemal sekulêr geword.

Die Humanisme, soos dit in Duitsland en Frankryk na vore kom, beweeg egter nie in daardie rigting nie. Ook hier wil die Humanisme terug na die bronne, maar die bron is dan die Bybel. In hierdie studie word dit duidelik dat daar 'n groot verskil is tussen die kerklike taalgebruik en die uitdrukkingswyse van die vroeë Christelike skrywers. So kry hulle oog vir die verskille in die kerk soos dit was en soos dit geword het.

Die Bybelse Humaniste wat hulle met groot ywer aan die studie gewy het, was daarvan oortuig dat hulle kennis van die klassieke tale en hulle studie van die Bybel hulle nie alleen innerlik sal verryk nie, maar ook die samelewingsvorm sal verander. Hierdie Bybelse Humaniste wat ook vir Rudolf Agricola (1444-1485) insluit, het geleidelik 'n eiesoortige groep geleerdes geword wat 'n groot invloed uitgeoefen het op die skool- en uiversiteitswêreld. In dié kringe was daar 'n groeiende ongeduld met die onkunde van sommige priesters en ampsdraers van die Rooms-Katolieke Kerk.

3.4 Wessel Gansfort (1419-1489)

Gansfort wat in sy jeugjare op skool in aanraking kom met die 'Broeders', was ook goed bekend met Thomas á Kempis. Daar leer hy die strewe na deemoed, gehoorsaamheid en selfopoffering ken. Sy dors na kennis laat hom daarteen besluit om monnik te word.

Vanaf 1449 hou Gansfort hom besig met akademiese studie aan verskillende Europese universiteite, onder andere te Keulen, Parys en Heidelberg, waar hy nie net die klassieke tale bestudeer nie, maar ook teologie, filosofie en geneeskunde. Tydens besoeke aan Italië leer hy die Humanisme ken. Geleidelik word hy 'n beroemde geleerde wat aan verskillende universiteite professorate beklee. In 1475 keer hy terug na Nederland waar hy groot invloed uitgeoefen het. In wese het hy die Bybelse Humanisme in Nederland gevestig. Dit is opvallend dat Gansfort volkome breek met die Thomisties-skolastieke teologie van die Rooms-Katolieke Kerk en meer Augustyns-platonies dink en redeneer. In heelwat opsigte wyk hy af van die Rooms-Katolieke leer deurdat hy die onfeilbaarheid van die pous en die konsilies ontken en dit bevraagteken of die pous die sleutelmag besit. Terselfdertyd bevraagteken hy die *satisfactio operis* by die biege en verwerp hy die aanspraak van die pous dat hy met die aflaat ook ewige strawwe kan vergewe. Die pous kan slegs kerklike straf kwytstel. Daarby het Gansfort gestel dat Jesus Christus ook, buiten die Nagmaalsakrament (die mis), liggaamlik op aarde teenwoordig kan wees om die gelowiges by te staan.

Gansfort het in Nederland groot invloed uitgeoefen en die Bybelse Humanisme daar gevestig. Juis daarom was daar 'n bepaalde kritiese gees te bemark ten opsigte van die oorgelewerde Rooms-Katolieke leer. Gansfort is 'n Bybelse Humanis in so verre hy, deur 'n diepgaande studie van die bronne van die vroeë kerk, die Bybel reg wil verstaan; daarom trek hy vraagtekens oor die Rooms-Katolieke leer, sonder dat hy egter die grondfoute van die Rooms-Katolieke Kerk en sy leer raaksien.

In verband met Gansfort kan die volgende geraadpleeg word:

Eckhof, E 1917. *De Avondmaalsbrief van Corn Hoen*. Den Haag.

Van Rhijn, M 1917. *Wesel Gansfort*. Groningen.

--- 1920. *Studiën over Wesel Gansfort en zijn tijd*. Groningen.

3.5 Desiderius Erasmus (1467-1535)

Die invloedrykste figuur van die Bybelse Humaniste was ongetwyfeld die priesterseun Erasmus. Hy het egter die grootste deel van sy lewe buite sy vaderland deurgebring. Nadat hy aanvanklik 'n Humanistiese taalkundige was, sien hy dit as sy taak om die inhoud van die Nuwe Testament en die geskrifte van die vroeë kerkvaders

weer te populariseer. Na sy mening kan die kerk vernuwe word indien al die ontwikkelde en geleerde sou terugkeer na die bron – dit wil sê die eenvoudige aanwysings van die *Bergrede* waar Jesus as leermeester van die mensdom na vore tree.

Erasmus se opvattinge en sy werk, asook sy skerp kritiek op die misstande in die Rooms-Katolieke Kerk, word veral deur skoolmeesters en die ontwikkelde gelees. Sy opvoedingsideaal dat net 'die goeie' in die mens ontwikkel moet word, het veral in onderwyskringe groot invloed gehad.

Hoewel Erasmus sy lewe lank priester en toegewyde seun van die Rooms-Katolieke Kerk bly, het sy werk tog baie mense se oë geopen vir die onhoudbare in die Rooms-Katolieke tradisie. Daarby het hy, net soos Gansfort, die gedagte geopper dat 'n verbintenis met God moontlik was buite die vaste vorm van die Rooms-Katolieke erediens. In dié sin het ook Erasmus gehelp om die Hervorming voor te berei.

Oor Erasmus kan onder andere gelees word:

Bainton, R H 1970. *Erasmus of Christendom*. London: Collins.

Huizinga, H 1947. *Erasmus*. Haarlem: H D Tjeenk Willink & Soon.

Lindeboom, J 1909. *Erasmus, onderzoek naar zijne theologie en zijn, godsdienstig gemeedsbestaan*. Leiden: Adriani.

3.6 Slotopmerking

Aan die begin van die sestiende eeu het die byna vanselfsprekende eerbied vir die priesters, die kloosterlinge en die kerk gedaal vanweë die ooglopende misstande in daardie kerk. Daardeur het die gesag en aansien van die kerk 'n knou gekry. Oor die algemeen het die Rooms-Katolieke Kerk nog 'n sentrale posisie ingeneem en is nog, op geestelike gebied, alles van die kerk verwag. Die invloed van die *Moderne Devotie* en die opkomende Bybelse Humanisme het die behoefte na 'n praktiese vroomheid laat groei. As dit dan blyk dat die kerk in die uitvoering van sy taak te kort skiet, dan ontstaan die neiging om aansluiting te soek by dié groeperinge en strominge wat aan die behoeftes voldoen het.

Die Bybelse Humaniste het, in die gees van Erasmus, 'n kerklike vernuwingspropageer. Hoewel hulle vasgehou het aan hulle lidmaatskap van die Rooms-Katolieke Kerk, het hulle wel hervorming in die kerk geëis. Hierdie Bybelse Humaniste het hulle aanhang veral gevind onder die beskaafde, boonste laag van die bevolking, by die stedelike regeerders, onder die geleerde kloosterlinge en priesters en onder die adel. Hoewel hulle getalle nie so groot was nie, was die kwaliteit van die Bybelse Humaniste tog iets wat gewig gedra het. Onder die Bybelse Humaniste kan die name gereken word van die Groningse Franciskaanse priester Spengenberg, asook die Dominikaan, Wouter wat in 1510 in Utrecht teen die kerklike misstande

protesteer. Ook in 1510 het die Rooms-Katolieke priester Gellius Faber in Friesland begin om in Bybelse trant te preek. So word dit duidelik dat die gedagtes van die Bybelse Humaniste ook in breër kring uitgedra is, hoewel dit nie dieselfde erns en grondige kritiek as die Hervorming verteenwoordig het nie.

